

(Mark Thompson: *Birth Certificate. The Story of Danilo Kiš*. Cornell University Press, 2013)

U ovoj knjizi verovatno je najzanimljivija autorova ideja da je strukturiše oko jednog dokumenta, Kišove kratke "autobiografije". To je postupak u duhu Kišove poetike, koji priziva Kišov najbolji roman, *Peščanik*, takođe strukturisan oko očevog neposlatog pisma. To, takođe, obećava biografiju, ili "život i delo" pregled, jedan žanr koji je davno izašao iz mode, ali koji još uvek može da se dopadne i stručnjacima i široj publici. Ali posle uvodnih stranica o Kišovoj porodičnoj istoriji i najranijem detinjstvu, ta biografska namera nestaje. Kišov "Izvod iz knjige rođenih" je kratak i ironičan govor u kojem autor sebe fikcionalizuje i egzotizuje, i ne bi ga trebalo shvatiti doslovno. Tompsonova knjiga *Birth Certificate*, međutim, uzima ga za siže, i opširno komentariše sve što je samo usput nabačeno. Otud onda dugačka istorija rimske provincije Panonija, ili rasprava o idejama Jovana Cvijića i Vladimira Dvornikovića, čiji značaj za temu ove knjige uopšte nije jasan. S druge strane, Kiš u samo dve rečenice sumira nekoliko decenija u kojima je napisao sve svoje knjige, pa je biograf koji hoće da sledi "Izvod iz knjige rođenih" još uvek prepušten samom sebi ako hoće da istraži odnos između Kišovog života i književnosti. U drugom delu knjige značajni periodi Kišovog života dati su u grubim crtama – manje-više isti podaci mogu se naći i na Kišovoj zvaničnoj internet prezentaciji – a izbor između onoga što je uključeno kao važno ili isključeno kao nevažno čini se nedosledan. Ponekad izostavljanje vodi u zabunu: na samom kraju knjige autor se pita zašto je Kiš svoje knjige i spise ostavio Srpskoj akademiji nauka i umetnosti, što je testamentarna želja koja, kao i Kišov zahtev da bude sahranjen po pravoslavnom obredu, razočarava autora, ali je on ipak prihvata s mnogo dostojanstva. Odgovor bi bio jednostavan da je Tompson prethodno rekao čitaocu da je Kiš izabran za člana SANU 1988. godine, i da akademici često deponuju svoju zaostavštinu u akademijama kako bi njihovi spisi bili dostupni istraživačima. Ali to članstvo Tompsonu se činilo kao podatak manje vredan pomena nego jedna nagrada za koju je Kiš bio nominovan, ali je nije dobio.

Ako knjiga *Birth Certificate* razočarava kao biografija, možda to nije ni trebalo da bude? Na žalost, kao književna kritika ili interpretacija, ili kako god hoćete da nazovete komentar nečijeg dela, ova knjiga takođe razočarava. Autor se bavi Kišovim knjigama u sedam poglavlja, od koji su tri umetnuta u pripovest o Kišovom životu u godinama njihovog objavljivanja, a četiri tako da prekidaju pripovest o Kišovom detinjstvu. To možda i može da se prihvati kao donekle opravdano, ali kad se *Bašta*, *pepeo*, *Rani jadi* i *Peščanik* čitaju kao Kišova fikcionalizovana biografija ili porodična istorija, i kad se koriste se kao reprezentacije Kišovog detinjstva, neizbežna posledica jeste da se onda o njima nema šta drugo reći. Odnos između života i književnosti, činjenica i fikcije, dokumenata i priče, što je jedan od najvažnijih elemenata Kišove poetike i najčešća tema u njegovim delima i intervjuima, tako je skinut s dnevnog reda. Kiš je istrajavao na očuvanju tenzije između njih, i kad su ga pitali o autobiografskom zaleđu *Bašte*, *pepela* uporno je ponavljao obe alternative: "ulepšane uspomene", "laž", "onakvi kakvi bi trebalo da budemo", kao i "to sam ja, moj otac, moja majka". Tompson, na žalost, iako citira iz istog intervjua, ovu tenziju rešava u korist ovog drugog. Taj stav je najočigledniji kad se zapita da li bi bandera iz Kišove "Eolske harfe" mogla da bude jedna od onih koje povezuju Kerkabarabás i Zalabaksa. Može biti; sasvim je sigurno, međutim, da ta vrsta upitanosti predstavlja interpretativni napor koji se uputio pogrešnim smerom.

Bilo bi bolje da je knjiga *Birth Certificate* istrajala u prvobitnoj odluci da bude biografija, jer Tompsonove parafraze i deskripcije Kišovih priča i romana neće doneti mnogo novih čitalaca ovom potcenjenom modernom klasiku. Te parafraze su povremeno praćene kratkim citatima iz Prusta i Džojse, Hane Arent ili Iv Hofman, ali da bi išta osvetljavale te sugestije morale bi biti razvijene u čvrsta i dosledna tvrđenja. Ni autorove nepovezane impresije i asocijacije, koje takođe često prate parafraze, ne mogu da nadoknade manjak tvrđenja. Posao povezivanja, tumačenja i objašnjenja ne sme da bude ostavljen čitaocu knjige *Birth Certificate*, jer je baš to zadatak književne kritike. Tompson nema visoko mišljenje o savremenoj književnoj teoriji i, kao što autori koji dele taj stav često rade, očekuje od Kišove proze da tumači samu sebe. To očekivanje dostiže vrhunac kad, umesto da analizira, tumači i objašnjava, Tompson odustane od svih kritičkih napora i prosto prepíše čitavu priču "Lauta i ožiljci", ostavljajući čitaocima da s njom rade šta god znaju i umeju.

Verovatno je baš to zanemarivanje ideja poniklih u književnoj kulturi dvadesetog veka glavni razlog pogrešnog čitanja Danila Kiša u ovoj knjizi. Tompson ga vidi kao "nesofistikovanog": "Uvek postoji, oko njega i njegovih knjiga, jedno primordijalno osećanje da on i one izvire iz zaleđa koje ima malo toga sa književnošću u akademskom smislu reči i nema ništa sa popularnom kulturom u njenom masovnim oblicima". Nije baš jasno kako popularna kultura nekoga čini sofisticovanim, ali većina čitalaca se slaže da Kišove priče i romani imaju mnogo toga, za neke čak i previse, sa književnošću u akademskom smislu reči. "Kako" književnosti, pitanja poetike i estetike, umesto njenog "šta", bilo je u centru Kišove pažnje: to čini *Peščanik* velikim romanom u poređenju sa mnoštvom drugih romana o holokaustu. Možda bojeći se primordijalnih čitalaca, Kiš nikad nije prestajao da to naglašava u svojim intervjui, danas sakupljenim u nekoliko tomova: tu se može videti jedan samosvesni, auto-refleksivni pisac dobro upućen u pitanja estetike i književne teorije, uvek u dijalogu sa najzбудljivijim idejama koje je njegova epoha stvorila o umetnosti, pisac koji čini sve što može da upozori svog nesofistikovanog čitaoca da u njegovim knjigama ima više od holokausta i totalitarizma. Prevideti tu dimenziju Kišovog dela znači – prevideti sve. Ona je sasvim opravdano postala fokus u desetak odličnih knjiga o Kišu napisanih na našem jeziku. Tompson pominje nekoliko, ali njegovi izvori su tri pregledna članka, a ne te knjige same. Taj ključni previd naveo je Tompsona da pokuša da poveže Kiša sa crnogorskim piscima devetnaestog veka, kakvi su Marko Miljanov i Njegoš, iako i sam priznaje da je Kiš ovog prvog čitao po prvi put tek pred kraj života, a da nije imao nikakvo interesovanje za ovog drugog. Kad je već tako, čemu potrošiti deset stranica na njih dvojicu? Zar ne bi bilo korisnije reći nešto o Andriću, Krleži i Crnjanskom, ako se već treba ograničiti na kontekst nacionalne književnosti, dakle o piscima koje je Kiš stalno pominjao kao svoje učitelje, "korene" i zaleđe? Bolje pripremljena knjiga tu mogućnost ne bi propustila, kao što ne bi propustila ni da pomene glavne osobine Kišove poetike koje su već opširno raspravljene u obimnoj literaturi o Kišu.

Smestiti Kiša u kontekst njegove nacionalne književnosti a ne napraviti čitav niz grešaka mora da je zastrašujući zadatak za nekoga ko o tome malo zna: Skerlić nije bio "otac srpske književne kritike"; Dobrica Ćosić je poznati pisac i političar, ali bolji kandidati za "najslavnijeg posleratnog romanopisca iz Srbije" su Andrić, Crnjanski, Pečić i Pavić; teško je poverovati, u nedostaku bilo kakvog dokaza, da se Kiš "divio" Marku Ristiću, Ždanovu jugoslovenske kulture, itd. Tompson Kišu pristupa iz perspektive oblikovane događajima u poslednje dve decenije, što nije bez rizika. Na primer, tvrdi da je Dragan Jeremić u polemici povodom *Grobnice za Borisa Davidoviča* bio nadahnut nacionalizmom i antisemitizmom. Zahvaljujući Krivokapićevoj knjizi *Treba li spaliti Kiša* to je najbolje dokumentovana polemika u posleratnoj jugoslovenskoj kulturi, a njeno pažljivo čitanje ne podržava

ove optužbe: Kiš je uključio nekoliko stranica o nacionalizmu na početku *Časa anatomije* da bi svoje protivnike sprečio da zloupotrebjavaju njegovo neoprezno poigravanje sa "Vlasima" u prvom odgovoru Goluboviću, a ne da bi Jeremića i ostale optužio za nacionalizam. Takođe, Kiš je sumnjao da je Erih Koš siva eminencija iza cele afere. Kišovi protivnici jesu pokušavali da diskvalifikuju *Grobnicu* kao "jevrejsku knjigu" ciljajući na broj jevrejskih likova u njoj (slučajno, najuporniji Kišov saveznik Predrag Matvejević prvi ju je tako opisao, a bez ikakve zle namere). Smisao te diskvalifikacije bio je da *Grobnici* nedostaje "univerzalnost", da može biti relevantna samo za ono što danas zovemo politika identiteta, ukratko da je to baš onakva knjiga kakvih se Kiš uvek užasavao. Nema nikavih dokaza da je bilo Kiš bilo neki drugi učesnik u polemici u njoj osetio išta antisemitsko. I dok se *Birth Certificate* naširoko bavi tim spekulacijama, propušta priliku da nešto kaže o književnom i teorijskom značaju cele polemike, kao i o ulozi koju je *Čas anatomije* odigrao u uspostavljanju i razvijanju jedne nove poetike.

Očekivalo bi se da je Tompson, koji je karijeru započeo pišući o jugoslovenskim ratovima 1991-1995, mnogo bolje obavešten o političkim okolnostima u kojima je Kiš napisao svoje knjige. Iako je ovo jedna neuobičajeno mnogo politizovana biografija, *Birth Certificate* ne uspostavlja direktne veze između političkog života Kišove zemlje i geneze njegovih dela, mišljenja i stavova, niti je obavezna da to čini. Ali kad to ipak pokuša, očekivalo bi se da to čini na korektan način, jer će u protivnom rizikovati da izgubi mnogo od svog legitimiteta i čitaočevog poverenja. Kroz čitavu knjigu autor sa odobravanjem naglašava Kišov anti-nacionalizam i kosmopolitizam, ali kad priča stigne do 1973. godine i Kišovog poznatog intervjua sa Borom Krivokapićem, u kojem je Kiš oblikovao direktnu i doslednu kritiku nacionalizma uopšte, a ne bilo kog pojedinačnog, Tompson odjednom menja ton: "Kiš kao da se svrstao uz komunističku represiju", "u vreme – rane sedamdesete – kad je nacionalizam bio sahranjen duboko ispod vladajuće ideologije i, naizgled, nije predstavljao pretnju nikome". Duboko sahranjen? Rane sedamdesete su vreme Maspoka ili hrvatskog proljeća, masovnog nacionalističkog pokreta u Hrvatskoj, koji je ugrožavao opstanak Jugoslavije i koji je na kraju Tito suzbio. Ovaj intervju je objavljen osamnaest meseci pošto je Tito "ohrabrio" nacionalističko rukovodstvo Hrvatske da podnese ostavke. Tompson, međutim, predstavlja Maspok samo kao "reformski pokret (...) koji su podržavali studenti i intelektualci", sličan srpskim "liberalima" i ni na koji način povezan sa nacionalizmom, i tako odbacuje svaku pretpostavku da bi se Kišova kritika nacionalizma možda mogla i na njega odnositi. Pošto je pročišćenje Maspoka od nacionalizma ovde moguće samo po cenu predstavljanja Kiša kao pristalice komunističke represije i vladajuće ideologije, autor uvodi hipotezu da je Kiš imao "šesto čulo za otkrivanje nacionalizma" i da je njegov intervju iz 1973. u stvari bio uperen protiv talasa srpskog nacionalizma koji će se pojaviti tek sredinom osamdesetih. Dokaz za ovo ekstravagantno tvrđenje je Kišova rasprava sa Dragoslavom Mihailovićem o "lokalnoj boji" u književnosti, što ni najdobronamerniji čitalac neće moći da prihvati kao dovoljan dokaz. Mora se upitati da li je knjiga o Danilu Kišu pravo mesto za pokušaj revizionističke historiografije – možda je posebna knjiga o Maspoku bolji izbor? – naročito po cenu predstavljanja Kiša kao nekog ko, iako je imao šesto čulo za otkrivanje nacionalizma, nije bio u stanju da vidi šta se zbiva u njegovoj zemlji. Nije bilo neophodno šesto čulo da bi se znalo da su ekstremni hrvatski nacionalisti ubili jugoslovenskog ambasadora u Stokholmu (1971), naoružani upali kod Bugojna (1972) ili postavili bombu na železničkoj stanici u Beogradu (1973), u ranim sedamdesetim za to je bilo dovoljno čitati novine. A Kiš je, za razliku od Borhesa, čitao novine. Jednako je razočaravajuće Tompsonovo tvrđenje: "Kontroverzna u Srbiji, *Grobnica za Borisa Davidovića* je pobrala lovorike u Hrvatskoj". Krivokapićeva knjiga *Treba li spaliti Kiša* pokazuje da ovo tvrđenje nije

i ne može biti potkrepljeno dokazima, kao što ni suprotno tvrđenje koje bi nekome moglo da padne na pamet – “napad na Kiša krenuo je iz Zagreba”, budući da je Golubović tamo objavio svoj prvi članak o Kišu – to ne bi mogao biti. Oba su jednako besmislena, a odaju lukavu zainteresovanost da se književnost upotrebi u neke druge svrhe. Mala naučna zajednica autora koji na engleskom pišu o jugoslovenskim kulturama do sada je uspešno odolevala preuzimanju ovakvih otrovnih elemenata iz diskursa šovinističkog politikantstva, koji jednu kulturu huškaju na drugu, ne mogu da izdrže empirijsku proveru, a ne doprinose baš ništa našem znanju i razumevanju. Slična prikrivanja, poluistine i aluzije koje zavode u pogrešnom pravcu sačinjavaju jedan podzemni tok u ovoj knjizi, tok koji se nikako ne slaže sa Tompsonovim divljenjem Kišovom anti-nacionalizmu.

Zoran Milutinović

Autor je profesor južnoslovenske književnosti i moderne književne teorije na Univerzitetском koledžu London.